

Fordítás és érzékenység

Hegedüs Béla

Szerintem túlzás nélkül állítható, hogy a 18. századi magyar irodalom kutatói számára a 2014-es év egyik, vagy talán a legfontosabb és legörömtelibb eseménye a *Német Máté koma* című regény megjelentetése volt.¹ Ahogy a sajtó alá rendezők utószavukban említik, eleve nem bővelkedünk 1792 és 1800 között túl sok magyar nyelvű (fordított vagy eredeti) regénnyel, s azok nagy része, valljuk be, nem nevezhető igazán élvezetes és kiemelkedő alkotásnak, fordításnak. Határozottan állítom, hogy a *Német Máté koma* mindennek épp ellentettje: rendkívül szórakoztató, elgondolkodtató, gördülékeny, jól fordított, letehetetlen mű.

Írásom vállaltan törekszem a regény népszerűsítésére, annak bizonyos, engem az utóbbi időben kiemelten érdeklő részleteire külön felhívva a figyelmet. S mivel a műnek mindeddig csupán egy kimerítő, a sajtó alá rendezőktől származó elemzése olvasható, ehhez is szeretnék hozzátenni valamit, néhol kiegészítve, néhol másképp értelmezve a szöveget.²

Két dolgot fogok vizsgálni: egyrészt egy bizonyos fogalom-csoport, ti. az érzékeny–érzékenység-kifejezések megjelenését és jelentésváltozatait, illetve azok német megfelelőit az eredetiben és a magyar fordításban, másrészt a testiség versus kortárs európai értelemben vett szerelem fogalmainak történeten belüli többértelműségét, és az abból következő, a történet egészét érintő, azt szervező szöveghelyeket vizsgálom.

De mindenek előtt a regény furcsa előszaváról néhány szó.

Előljáró levele a szerzőnek

A szerző – gondolok itt az eredeti mű szerzőjére, Joseph Richterre –, a narrátor természetesen szabadkozik, hogy jó esetben nincs szükség a regények elé írt előszókra, mert magának a szövegnek kellene a szerző mellett szólni, és nem fordítva, most azonban mégis szükségesnek tartja annak megírását. Ugyanis a cím alapján az olvasó azt gondolhatja, hogy ez a könyv a „példázatja – Nachahmung” vagy fordítása Dulaurens *Le compere Matthieu* című regényének, miközben az, ahogy fogalmaz: „saját találmányomnak szüleménye” = „das Kind meiner Erfindung ist”, egyedül annak címe az, ami utal rá, vagy ahogy fogalmaz, hasonlatos a francia *Máté komával*. S hogy a cím miért azonos szinte, arra – nyilván tudatosan – nem ad kielégítő választ, csak annyit, hogy az apát sem kérdezik a gyereke nevééről. Persze nyilvánvaló, hogy miközben azt mondja, hogy az apákat sem kérdezik, hogy miért éppen így vagy úgy nevezték el a gyermeküket, bizony van ennek jelentősége, s akkor nem hangsúlyozná azt

¹*Német Máté koma (1792)*, s. a. r. LABÁDI Gergely, BALÁZS Péter, Budapest, Balassi, 2014.

²Köszönettel tartozom Labádi Gergelynek, hogy rendelkezésemre bocsátotta az eredeti német nyelvű regény mikrofilme-felvételeit.

sem, hogy ez a *Máté koma* a német *Máté koma*, tehát *Máté koma*, de valahogy másképpen, és németül.

A történet

A történet maga a szokásos, Európa szerte, de különösen francia nyelvterületen elterjedt *a távoli romlatlan vidékről érkezett vadember szembesül az európai keresztény kultúrával sablonba illeszkedik*. Egy Diego nevű spanyol szerzetes hajótörést szenved egy csendes-óceáni szigeten. A bennszülöttek megmentik életét, de mivel minden áron téríteni akar köztük, annak következményeként felborul a sziget megszokott életének rendje, s az egyik közvetve Diego miatt gyilkossá vált bennszülöttel, aki később a keresztségben a Domingo nevet kapja, örökre el kell hagyniuk a szigetet. Batáviai, algériai, spanyol- és franciaországi, angliai kalandok után Domingo keresztségbe vetett hitének mértéke egyre csökken, de egy belga-németalföldi kitérőt követően úgy tűnik, hogy Svájcban, egy rejtett kis völgyben Fernando nevű öreg barátja mellett megállapodik végre, sőt később kötendő házasságában boldogságra is talál. A szigetihez hasonló idilli állapot azonban nem tart soká: Fernando meghal, neje megcsalja, ezért Domingo újra útra kel. Egy korábbi angol ismerősének lesz útítársa, akit egészen Rómáig – utolsó reményességéig – kísér, ahol viszont angol barátját megölik, Domingo pedig egy félreértés miatt börtönbe kerül. Szabadulása után összetalálkozik az időközben halálos beteggé lett feleségével, akivel nem sokkal később együtt halnak meg. Összes, gyakran életveszélyes kalandja és veszte is annak köszönhető, hogy útja során csak nagyon kevesekkel képes a kölcsönös megértésen alapuló kommunikációra, aminek egyik oka a szigetről hozott, a szerelemről vallott sajátos felfogása.

érzékeny – érzékenység

Összegyűjtöttem a magyar fordításban az érzékeny-érzékenység kifejezések összes előfordulását, majd megkerestem azok német eredetijét. Természetesen már csak a magyar szöveg ismeretében is látszott, figyelembe véve a szövegkörnyezetet, hogy a kifejezések, homonimákként több, egymástól eltérő jelentésben állnak, de valójában a német eredetivel való összevetés vezetett arra a felismerésre, hogy mennyire könnyen félreérthetővé tud válni egy ilyen – az irodalomtudományban – különösen sok jelentéssel terhelt fogalom. Előzetesen: 4 + 1 főbb jelentésmezőt lehet megkülönböztetni a szövegkörnyezet és a német szöveg ismerete alapján. Továbbá megállapítható, hogy a magyar szöveg nagyon gyakran akkor is vagy az érzékeny vagy az érzékenység kifejezést használja, amikor a német nem az empfinden ige valamelyik főnévi vagy melléknévi alakját. Az érzékenység-kifejezés jelentésbővülésének legjobb példája, ha azt olyan helyen is használják a fordítás során, ahol az eredetiben valami más szerepel, illetve ha homonimaként eleve több jelentésben szerepel a műben.

Lássuk az említett jelentésmezőket:

1. jelentésmező: érzékenység = érzékszervi érzékelés vagy érzékelőképesség, tudatnál levés, tudat

Ez a magyar kifejezés eredeti jelentése, mint ahogy arra egy korábbi előadásomban felhívtam a figyelmet, s ez a jelentés egészen a 19. század első feléig,

mindenek előtt filozófiai-ismeretelméleti terminus-ként fennmarad. A regény 2. cikkelyében a hajótörött Diegóról olvasható a következő: „sokáig **érzékenység** nélkül feküdt a földön...” (17), ami az eredetiben így hangzik: „Er lag lange wie todt da.” (7). Megjegyzem, ez a kifejezés legelső előfordulása is egyben. De ugyanebben a jelentésben szerepel a szó a 23. cikkelyben is, ti. akkor, amikor Diego a spanyolországi hazatérés öröme miatt alaposan, öntudatlanra issza magát: „oly számos poharakat ürített ki egymás után, hogy végtére minden **érzékenység** nélkül a székekből a földre került.” (46), ami az eredetiben így hangzik: „...und er leerte der Gläser so viele, daß er endlich sprach- und sinnlos vom Stuhle sank.” (128). A tudatát, s egyúttal érzékelőképességét elvesztő emberről mint érzékenység nélküliről van itt szó. E két szöveghely esetében az olvasó rájön arra, hogy az érzékenység kifejezésnek a mai megszokottól valamiképp eltérő jelentésével van dolga. Egy másik esetben első olvasásra már nem ennyire egyértelmű a helyzet. A 2. könyv 7. cikkelyében az idős Fernando meséli el meglehetősen kalandos élete történetét Domingónak. A történet bonyolult, a lényeg, hogy Fernando közvetve és az adott pillanatban akaratlanul oka lesz egy Karlos nevezetű ifjú halálának. A sajnálatos eset után vezeklésképpen felkeresi Karlos anyját, akinek otthonában történik a következő: „Ősz fejét [mármint az anya] egy gyenge leányzónak kebelében nyugtatta, melynek kellemetességei úgy elfoglalák minden **érzékenységeimet**, hogy látogatásomnak céljáról majdan megfeledkeztem.” (133). Persze az érzékenységek többes számú alakja már eleve utal az érzékszervekre, s az azokon keresztüli megismerésre, de egyértelművé a szituáció a német szöveg ismeretében válik: „Sie hatte ihr graues Haupt an den Busen eines jungen Frauenzimmers gestützt, dessen Reitze mich so überraschten, daß ich darüber fast die Absicht meines Besuches vergaß.” (64). A *Reiz* jelentése: *inger, kecs*, tehát a szöveg nem mond mást, mint hogy a bűnbánó Fernando a gyenge leányzó keblének látványától a meglepő gyönyörködés oly állapotába kerül, ami során jövetelének céljáról is megfeledkezik. A magyar szövegben ez a jelentés nem teljesen egyértelmű, viszont fontos ennek tisztázása, mert éppen a bölcs öreg Fernando lesz az, aki felhívja a figyelmet Domingo és az európaiak szerelemkoncepciója közti kulturális és klimatikus alapú különbségekre. Ti. Domingo szerint a szerelem nagyjából a felszerkenő nemi vágynak feleltethető meg, s mint láthatjuk, a fiatal Fernando reakciója egy amúgy meglehetősen szomorú szituációban ettől éppen nem túl távol eső.

Ugyanebben a történetben értesül Fernando anyja fia sebesüléséről, s a hír és az eset körülménye „...oly erőszakosan érdeketta az ő **érzékeny ereit**...” (133), hogy meghal. Az eredeti szöveget nem ismerve ez a hely teljesen félreérthető. Ott az szerepel, hogy az eset „...so gewaltsam auf ihre Nerven...” (63) hatott, tehát az idegeire hatott erőszakosan. A nem sokkal korábban felfedezett idegrendszerre még nem a mai kifejezés a használatos, hanem leggyakrabban az *érezőín*, vagy mint a regényben, az *érzékeny ér*, ami tehát nem más mint *ideg*, az érzékelésnek médiuma.

2. jelentésmező: érzékenység = érzés/érzet (Empfindung – 1. kellemes vagy kellemetlen benyomások érzékelésének állapota; 2. a dolgok jelenvalóként történő érzékelésének képessége; 3. belső vagy külső hatás érzékelése: érzemény; 4. a belső érzés kifejeződése)

Ha az előző jelentésmező érzékenység kifejezését időben lezajló eseményként fogjuk fel, akkor ezen 2. jelentésmezőt annak eredményeként kell értelmeznünk.

Ebben segítségünkre lehet, hogy az így felfogott érzékenység majdnem minden esetben az Empfindung vagy annak többes számú alakjában szerepel a fordítás alapjául szolgáló műben. A kortárs ismeretelméleti szakirodalmat segítségül hívva, ez az elménkben vagy lelkünkben a valamilyen módon odakerült ideákat, illetve azok memória által az értelem számára újra elérhetővé tett, s a megismerés szempontjából minőségileg igen csak eltérő felidézéseit – valójában nyelvi megvalósulásait – jelenti.

Tehát például amikor a 2. könyv 3. cikkelyében az öreg Fernando azt taglalja, hogy amúgy megalapozott tapasztalata szerint a spanyolok és általában a pallérozott európaiak „másféle **érzékenységekkel** viseltetnek az asszonyi nemhez”, mint a déltengeri szigetek bennszülöttei, és erre válaszul Domingo azt mondja, hogy „nem lehetnek az asszonyi nem iránt különböző **érzékenységeink**” (125), akkor valójában két teljesen különböző dolgot próbálnak összehasonlítani, és érvényességük mellett érvelni, azt feltételezve, hogy ugyanannak a dolognak az ideájáról vitatkoznak. De valójában a szerelem ideájának „érzékenysége” a nemi vágy ideájának „érzékenysége” kerül szembe egy közös, a szerelem kifejezés alatt, s ha rejtett utalásként is, de éppen Fernando élet-történetét bemutatva derül ki, hogy a szerelem európai ideájának érzékenysége csak kulturális okok miatt állítható a nemi vágy megélésén alapuló boldogság, a paradicsomi állapotokat tükröző déltengeri sziget nyújtotta tapasztalat elé. Sőt, a szerelem ebben az európai értelemben nem lesz más, mint a testi ellenállás leküzdésének eszköze, amint az a 2. könyv 4. cikkelyében, a Fernando hódításának ellenálló Karolina történetéből kiderül: „– Ezen szokatlan ellentétlenség [...] egy még akkoriban előttem eszméletlen **érzékenységet** (az eredetiben: Empfindung) ébresztett fel énbennem...” (128), mondja Fernando. S ugyanígy, az európai szerelem ellentettje (vagy bizonyos körülmények velejárója) lesz a bosszú és a féltékenység érzete: „...ahol pedig ezen fúria uralkodik, ottan mindenféle **érzékenységek** elfojtódhatnak” (129), mondja Fernando, de valójában az eredeti kizárólag a jó érzékenységekről szól („...ersticken alle guten Empfindungen.” [47]).

Azt, hogy az érzékenység-fogalomnak ez a jelentésmezeje leginkább ismeretelméleti terminusként tételezhető fel, bizonyítja az is, hogy a magyar fordítás ezekben az esetekben – mint épp az előbb is – nem mindig egészen pontos. A 2. könyv 17. cikkelyében az áll, hogy „Haboznak **érzékenységeim**...” (148), miközben a német eredeti megfogalmazása éppen arról szól, hogy valami miatt nem vagyok képes az amúgy rendelkezésemre álló, felidézhető érzetek rendes, alapos megértésére, ti. Felfogására: „Ich kann mir meine Empfindungen nicht erklären...” (132).

A szerelem Ezen a ponton – megszakítva az érzékenység kifejezés jelentésének sorba vételét – érdemesnek látom kitérni a már sokat emlegetett sajátos szerelem-konceptióra, mivel mint említettem, annak a történet szerkezete szempontjából is kiemelt fontossága van.

Diego atya még a szigeten próbál egy öreg szigetlakóval eszmecserebe bonyolódni a dolgról, miután legnagyobb megrökönyödésére az egyik éjjel egy ifjút két nővel látott a kunyhójában együtt hálni. Meghökkenve kérdezi az öreg: „Hát előtettek talán még a szent házasságnak kötelei is eszméletlenek, és az asszonyokkal talán közönségesen éltek?” Az öreg válasza, ti. „Úgy, mint a kókuszdiókkal” (23) nem azt jelenti, hogy a nőket a kókuszdióhoz hasonlítaná, ha-

nem azt, hogy mint a kókuszdiók, úgy a nők sem lehetnek kizárólagos tulajdonai senkinek sem. Domingo még őszinte és a maga módján mélyen átélt megtérése után is – a regény gyakori eufemizmusával – minden neki tetsző nőt „a keblére akar ölelni”. Valójában a megértett felebaráti szeretet egy sajátos értelmezéséről van szó, amelyről úgy véli, hogy az egybeesik az ő szigeten folytatott életmódjával. Nagyon hamar kezd azonban rájönni, hogy ez az ő sajátos értelmezése a kereszténységről, és a valóság a keresztény Európában egymással szemben áll. Ezt leginkább abból lehet leszűrni, hogy a regény előrehaladtával egyre többször vágyakozik vissza az elvesztett paradicsomi körülmények közé, s egyre többször hasonlítja a végül testileg meghódított vagy még meghódítandó nőket (általában kurtizánokat) az ő régi kedveséhez. Igazi típus–antitípus viszony kezd kirajzolódni a közvetlen valóság és az elvesztett szigeti körülmények között. Ezt figyelembe véve erősödik az érzés, hogy az első néhány fejezet–cikkely valójában a bűnbeesés történetének allegóriája. Gondoljunk csak a regényben gyakran felbukkanó kígyó–szimbolika működtetésére, illetve arra a tényre, hogy Diego atya (aki ekként értelmezve maga a kísértő, a sátán), a nők feltételezett kevélységére alapozva kezd bele térítő munkájába, ami végül egy gyilkossághoz (v. ö. Káin történetével) és a Paradicsomból (a szigetről) való kiűzetéshez vezet.

S mindezek miatt nem találhatja meg végül a boldogságot főhősünk az egyébként idilli svájci völgyben sem. (Itt jegyzem meg, hogy ezen a ponton nem értek egyet a sajtó alá rendezők eszmetörténeti háttérrel feltáró elemzésének egy következtetésével: nem látom be, hogy ha Joseph Richter regénye valóban a jozefinista államelvek hirdetője volna, akkor a bolyongások során miért nem jut el Domingo az időközben lipóti Ausztriába, ill. azt gondolom, hogy nem azért villan fel a boldog élet lehetősége éppen Svájcban, mert az ottani államrendet kiválóbbnak tartaná, hanem azért, mert az eldugott kis völgy lehetőséget nyújt a korabeli Európától való elvonulásra, és ezáltal a paradicsomi állapotok újra megteremtésére, tehát eleve nem a tökéletes államrend megtalálása a cél.) A bölcs, öreg Fernandóval a körülmények adottak lennének a szigetihez hasonló boldog viszonyok megéléséhez (leszámítva a szexualitást). Viszont Domingónak Luisével kötött házassága az, ami miatt ez nem valósulhat meg, hiszen az ellentmond az állandó nyugalmat végtére is fenntartó – nevezzük így – kókuszdió–elv érvényesülésének, amit a regény egy pontján egyébként maga a bölcs európai Fernando is természetesebbnek tart.

A 2. könyvben a bukás tehát szükségszerű: elkötelezve, megházasodva nem lehet a regény logikája szerint megtelepedni boldogan a svájci völgyben. A cikkely címe: *Ó, asszonyok!* is visszautal arra, hogy a szigeten is a nők miatt tört ki az ellentét, és rendült meg rövid időre a boldogság állapota, s itt egy udvarló ravaszkodása újra a „rágalmazás kígyóforma csavargásához” hasonlítatják (146). De ezzel az utalással lesz érthető és következetes Domingo furcsa reakciója a megcsalása felfedezésekor: „Nem szükséges elájulnod [...] Ha te ezen idegennel szerencsésebbnek gondolod lenni magadat, mint énvélem, tartsd meg őtet magadnak. De engem többé nem fogsz látni.” (145). Reakciója nem várt, de logikus, valójában csupán az elképzelt és vágyott jövő (ami tkp. a szigeti léttel azonos) be nem teljesedését bánja.

A regényt záró utolsó cikkelyben a nagy beteg Domingo és Luise elhagyják Rómát következőt mondván: „...hagyjuk el ezen szent várost, aholott irgalmatlanság és haszonkeresés uralkodik. Egy szegény falucska van itt a szomszédban, hamarébb befognak ott bennünket.” (187). Figyelembe véve az eddigi bibliai utalásokat, Róma és a falucska párhuzamában nem nehéz a Jeruzsálem–

Betlehem párhuzamot felfedezni, csak hogy most ez a falu éppen a megváltás lehetetlenségét szimbolizálja. Még akkor is, ha a regény szerint Santa Lucia, szent Luca a neve, aki a bűnbánó kurtizánok, a vakok és betegek szentje.

3. jelentésmező: **érzékeny = részesülő, részes, osztozó [együttérző]; megérintő**

A következő jelentésmezőben jórészt a melléknévi **érzékeny** alak szerepel, de nem kizárólagosan. A magyar kifejezés ilyen jelentésben való előfordulására viszont minden esetben érvényes, hogy a német eredeti szövegben – tulajdonképpen várakozásainkkal ellentétben – továbbra sem szerepel sem az *empfindlich*, sem az *empfindsam* alak.

A derék Diego atya a 2. cikkelyben, miután túléli a hajótörést, meggyőződésén arról, hogy az őt megmentő őslakosok nem kannibálok, a következő megállapításra jut: „...beszédeiket pedig jó akarattal és **érzékeny** örömmel teljesnek találta...” (17). Itt már nem elég a magyar szövegkörnyezet, itt bizony már szükséges a német szöveg ismerete, amely így hangzik: „...und in ihren Reden die Sprache von Wohlwollen und theilnehmender Freude fand...” (8), tehát beszédükben – amúgy érti a nyelvüket – az együttérző örömet fedezi fel, a fordító ezt fordítja „érzékeny örömmel”. Hasonló jelentés figyelhető meg a 22. cikkely elé írt összefoglalóban: „Jeles cselekedet; és a könyvíró ítélete szerint **érzékeny** cikkely”, aminek helyes értelmezéséhez szintén szükséges a német szöveg: „Eine schöne Handlung [ami ugye nem egészen jeles cselekedetet jelent], und, wie der Autor glaubt, ein rührendes Kapitel.” (118), tehát *megérintő, megrázó* fejezet.

Mint fentebb többször említettem, a dolgok, különösen a szerelem dolgának félreértelmezése Domingo részéről a regény cselekményvezetésének egyik legbiztosabb forrása. A 32. cikkelyben Madrid felé utazván, s megállván megpihenni, tulajdonképpen megtámadja kereskedő útitársuk szépséges leányát (mai fogalmaink szerint megpróbálja megerőszkolni), aki cselekedetében annak bizonyítékát látja, hogy Domingo valójában nem szereti őt. Szegény értetlen insulánus reakciója (amellett, hogy azt gondolja, hogy a kisasszony megőrült): „Nékem azt szememre hányni, hogy nem szeretem, minekutána szerelmemnek **legérzékenyebb** bizonyosságát [ti. a nemi vágyat] nyilatkoztattam előtte...” (58). Nos, itt különösen érdekes a legérzékenyebb bizonyosság eredetije: „...nachdem ich ihr die zärtlichsten Beweise meiner Liebe gab...” (176). A *zärtlich* vagy *zart* melléknév nagyjából gyengédet, finoman hatót, kifejezőt jelent, ami nem jelent mást, mint hogy Domingo szerint a szerelem mértékét éppen a felgerjedő nemi vágy intenzitásával lehet a legteljesebben érzékeltetni.

Domingót az 56. cikkelyben felakasztják (később kiderül: sikertelenül), majd a következő cikkelyben társalgás közben látjuk újra egy angollal. A narrátor a szokatlan helyzetben közvetlenül szól az olvasónékhöz (ezzel a fogással egyébként többször él, s a sajtó alá rendezők ezt hasonlítják a fieldingi narrációs technikához): „Kevésbé kellene nékem a magok jószívúségeket esmérnem, ha azt tennem fel, hogy az én insulánusomnak szomorú állapota semmi **érzékenységet** nem gerjesztett volna magokban...” (92). A német szöveg ismeretében (érzékenység = *Eindruck* – [315]), a kifejezés itt egyértelműen a szöveg által kiváltott hatás keltette együttérzés jelentésben áll. Végül a 2. könyv utolsó cikkelyében is az olvasókhöz szól a narrátor, miután az előzőt gondolatjelekkel, vagyis elhallgatással fejezi be: „...amennyiben ti. nagyobb vagy kisebb mértékre hág az ő képzelődő tehetsége [mármint az olvasóé], vagy amennyiben könnyebben vagy nehezebben

indul fel az ő szívének **érzékenysége**, magának ezen szcénát [Domingo és felesége, Luise egymásratalálása] lefesthesse.” (186). Nos, a szívnek érzékenysége, az eredeti szöveg ismeretében semmi mást nem takar (305), minthogy az a szív könnyen vagy nehezebben együttérző a végtelenül szerencsétlen házaspárral, tehát nincs szó a morálisan kifinomult érzékenység szívben – hol máshol – lakozó voltáról.

4. jelentésmező: érzékeny = empfindlich, az érzésbe nagyon beható, keserves (v. ö.: érzékenyen érint valami)

A 3. jelentésmező esetében végre felbukkan a magyar szövegben érzékenyként szereplő alak német megfelelőjeként az empfindlich (de még nem az empfindsam) jelző. Sőt, nem hogy felbukkan: ezt a jelentésmezőt a homonímia miatt csak a német kifejezés alapján lehet elkülöníteni. Előzetesen kijelenthetem, hogy ahol a német szöveg empfindlich szava helyén, de csak ott, a magyar érzékeny kifejezés áll, akkor az minden esetben valamilyen negatív, kellemetlen benyomást közvetít. A következő példákban így a német eredetit nem is hozom, hiszen azokban minden esetben az empfindlich kifejezés áll.

A 3. cikkelyben Diego páter történetét olvashatjuk, akinek térítési tervei ellenére idő előtt kihajóznak Haitiről, ami őt így érinti: „Semmi sem eshetett volna **érzékenyebben** a mi vastag atyánknak.” (18), tehát legkellemetlenebbül esett a tény az atyának. A 18. cikkelyben Domingónak a verések a török fogságban „...nem estek olyan **érzékenyen**, melyeket Batáviában egy rút és szép dámaért kapott volt.” (40). Érdekesebb példa a 20. cikkely jelenete, még szintén a török rabságban, ahol angol rabtársa látszólag nem értékeli Domingó iránta tett igyekezeteit: „Ezen durva magaviselete az angolynak gyakorta ugyan **érzékenyen** esett insulánus jó szívének...” (41), ami nem jelent mást, mint hogy rosszul esett neki. A 21. cikkelyben „[1]eg**érzékenyebben** esett...” Domingónak, hogy nem láthatta Diegót (42). A 35. cikkely „Ezen véletlen változás igen **érzékenyen** esett nékie...” szöveghelye sem arra utal, hogy valami érzékenységet, érzéseit felcsigázta, hanem csupán annyit, hogy rosszul esett neki, hogy a madridiak már nem nagyon érdeklődtek iránta (63). A 2. könyv 3. cikkelyében Domingo joggal feltételezi, hogy Fernando élettörténetének elmesélése, újra felidézése „**érzékenyen** eshet”, tehát kellemetlen lehet az öregnek (125). A svájci völgyben megtalált látszólagos, és a történet logikájából következően ideiglenes boldogság elvesztése a 2. könyv 13. cikkelye szerint „**érzékenyen** találák a mi szegény insulánusunkat” (143), magyarul kellemetlenül, amennyiben ez a határozó kifejezi azt, hogy a kereszténységbe vetett hit tapasztalat általi elvesztése immár a teljes testi megsemmisüléssel is együtt járt.

Megjegyzendő, hogy az érzékeny-kifejezés jelentésmezői közül ez a negatív konnotációjú ma is él a köznyelvben az 'érzékenyen érint valakit valami kifejezésben'.

+ 1 jelentésmező: a kakukktozás *empfindsam*

A magyar érzékeny kifejezés mindössze kétszer szerepel a regényben a német nyelvben a 18. század során megalkotott *empfindsam* kifejezés helyén, s mind a két alkalommal *érzékeny szív* kifejezésként. Luise – aki a svájci völgyben az insulánus felesége lesz –, jellemzése a következő a 2. könyv 9. cikkelyében: „...egész gazdagsága abból állott, hogy nagy kék szemekkel, oly kised láboc-

kákkal, mint a tánc mesterségének múzsáié, kebelének oly hódító halmocskái, valamint a gráciáké és egy **érzékeny szív**vel ékeskedett.” (137). A 37. cikkelyben ugyanebben a könyvben – tehát a regény végén – Domingo így panaszodik: „A szeretet megfosztott füleimtől, a barátság a jobbik szememtől, s az én **érzékeny szívem** a fenyítőházba hozott engem.” (184). S habár én egyelőre nem vagyok tisztában ennek a mindössze kétszer előforduló kifejezésnek a pontos jelentésével, fontos megjegyezni, hogy mindkét esetben az *érzékeny szív* a főhős sorsára negatív következményekkel járó esemény oka lesz.

Konklúzió

A regény fordítása 1792 és 1800 között keletkezett. A gördülékeny stílus, a könnyed nyelvhasználat arra enged következtetni, hogy a fordító tanult, olvasott, s gyakorló író kellett legyen. Ezt a következtetést, illetve azt figyelembe véve, hogy a kor irodalma szempontjából oly fontos *érzékeny-érzékenység* kifejezéseket egymástól eltérő jelentésben, de nagy kedvvel használja a fordító, arra a következtetésre juthatunk, hogy más irodalmi szövegekben azok pontos jelentésével az esetek többségében egyáltalán nem lehetünk tisztában, mivel azt gyakran még a szövegkörnyezet alapján sem lehet eldönteni. Egy fordítás esetében természetesen könnyebb a helyzet.